# RELATIONSHIPS BETWEEN ORAL AND WRITTEN LITERATURE IN TURKIC PEOPLES' LITERATURE

**Vaisova Mohigul Shokirovna**
Researcher
mohigulvaisova487@gmail.com

**Abstract**

This thesis examines the relationship between oral folklore and written literature in Turkic peoples' literary traditions from historical-comparative and artistic interpretive perspectives. It explores how plots, motifs, characters, and expressive devices characteristic of oral folklore are transferred into written works, reworked by authors, and given new meanings. Particular attention is paid to the connections between oral traditions and genres, narrative techniques, and national artistic thought in written literature. The influence of written works on oral performance and their dissemination among the people is also discussed. By studying these relationships, the thesis aims to highlight the connections between shared heritage, national characteristics, and creative renewal in Turkic literatures.

**Keywords**

Turkic peoples' literature, oral folklore, written literature, folklorism, literary tradition, artistic interpretation, shared heritage, comparative analysis.

# TURKIY XALQLAR ADABIYOTIDA OG'ZAKI VA YOZMA ADABIYOT MUNOSABATLARI

***Vaisova Mohigul Shokirovna - Tadqiqotchi***

**Annotatsiya.** Mazkur tezis turkiy xalqlar adabiyotida og'zaki ijod va yozma adabiyot o'rtasidagi munosabatlarni tarixiy-qiyosiy hamda badiiy talqin nuqtayi nazaridan o'rganishga bag'ishlanadi. Xalq og'zaki ijodiga xos syujet, motiv, obraz va ifoda vositalarining yozma asarlarga o'tishi, muallif tomonidan qayta ishlanishi va yangi

mazmun kasb etishi ko‘rib chiqiladi. Og‘zaki an’analarning yozma adabiyotdagi janrlar, hikoya qilish usullari va milliy badiiy tafakkur bilan aloqasiga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, yozma asarlarning og‘zaki ijro va xalq orasida tarqalish jarayonlariga ta’siri muhokama qilinadi. Ushbu munosabatlarni o‘rganish orqali turkiy adabiyotlarda mushtarak meros, milliy xususiyatlar va ijodiy yangilanish o‘rtasidagi bog‘liqlikni yoritish maqsad qilinadi.

**Kalit so‘zlar:** turkiy xalqlar adabiyoti, og‘zaki ijod, yozma adabiyot, folklorizm, adabiy an’ana, badiiy talqin, mushtarak meros, qiyosiy tahlil.

**KIRISH**

Turkiy xalqlar adabiyotida og‘zaki ijod va yozma adabiyot munosabatlarini o‘rganish badiiy an’analarning davomiyligi hamda yangilanishini anglash uchun muhimdir. Xalq og‘zaki ijodida shakllangan syujet, motiv, obraz va ifoda usullari yozma asarlarda turli shakllarda namoyon bo‘ladi. Ularning muallif tomonidan tanlanishi, qayta ishlanishi va yangi badiiy vazifaga yo‘naltirilishi og‘zaki meros bilan individual ijod o‘rtasidagi aloqani yuzaga chiqaradi.

Og‘zaki va yozma adabiyotning farqi faqat asarning aytilishi yoki yozib qo‘yilishi bilan belgilanmaydi. Og‘zaki ijodda ijro vaziyati, tinglovchilar bilan munosabat va variantlilik muhim bo‘lsa, yozma adabiyotda muallifning individual uslubi hamda matnning muayyan shaklda qayd etilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois folklor namunasini yozib olish bilan uning asosida yangi badiiy asar yaratishni farqlash zarur. Birinchi holatda og‘zaki matn qayd etiladi, ikkinchi holatda esa folklor materiali muallifning ijodiy talqiniga kiradi.

Mazkur munosabatlar o‘zaro ta’sir jarayoni sifatida ko‘rib chiqilishi lozim. Og‘zaki an’analar yozma adabiyot uchun badiiy manba bo‘lishi bilan birga, yozma asarlar ham og‘zaki ijro, qayta hikoyalash va ommalashish jarayonlariga kirishi

mumkin. Bunday holatlarda matnning mazmuni, ifoda shakli va qabul qilinishida yuz beradigan o‘zgarishlarni aniqlash muhimdir.

Mavzuning dolzarbligi turkiy adabiyotlardagi mushtarak meros va milliy xususiyatlarni aniq matniy dalillar asosida o‘rganish zarurati bilan belgilanadi. O‘xshash syujet yoki obrazning mavjudligi uning barcha adabiyotlarda bir xil mazmun va vazifa bajarishini anglatmaydi. Shuningdek, har qanday o‘xshashlikni bevosita adabiy ta’sir natijasi deb baholash yetarli emas. Qiyoslashda tarixiy-madaniy muhit, janr, ijro an’anasi va muallif talqini hisobga olinishi kerak.

Tadqiqotning maqsadi — turkiy xalqlar adabiyotida og‘zaki va yozma an’analar o‘rtasidagi aloqaning asosiy shakllari hamda badiiy vazifalarini yoritish. Ushbu maqsad doirasida folklor unsurlarining yozma matnda o‘zlashtirilishini tavsiflash, an’anaviy materialning muallif talqinida o‘zgarishini ko‘rsatish va yozma asarlarning og‘zaki muhitda tarqalish xususiyatlarini ko‘rib chiqish vazifalari belgilanadi. Mavzu keng qamrovli bo‘lgani sababli tezisda masalaning asosiy nazariy jihatlari bayon etiladi; alohida turkiy adabiyotlarga oid xulosalar esa tanlangan asarlar tahlili bilan asoslanishi lozim.

## ASOSIY QISM

Turkiy xalqlar adabiyotida og‘zaki va yozma an’analar munosabatini tahlil qilishda folklor materialining yozma matnga qanday o‘tishi va unda qanday vazifa bajarishi asosiy mezon hisoblanadi. Og‘zaki ijod namunasining yozib olinishi, yozma asarda bevosita keltirilishi va muallif tomonidan ijodiy qayta ishlanishi o‘zaro bog‘liq, ammo farqli jarayonlardir. Ularni ajratish folklor merosini saqlash bilan yangi badiiy mazmun yaratish o‘rtasidagi munosabatni aniqlashtiradi.

**Folklor materialining yozma adabiyotda o‘zlashtirilishi.** Og‘zaki ijod unsurlari yozma asarda maqol, matal, qo‘shiq yoki rivoyat shaklida bevosita berilishi mumkin. Bunday birliklarning badiiy ahamiyati ularning matndagi o‘rniga bog‘liq. Qahramon

nutqida qo‘llangan maqol uning dunyoqarashi va hayotiy tajribasini ifodalashi, rivoyat esa voqealar kechayotgan makon yoki qahramon taqdirini anglashga xizmat qilishi mumkin. Shu sababli folklor unsurini aniqlash uning kim tomonidan, qanday vaziyatda va qanday maqsadda qo‘llanganini tushuntirish bilan davom ettirilishi lozim.

Folklor an’anasi matnda alohida parcha sifatida ko‘rinmasdan, syujet va obrazlar tizimiga ham singdirilishi mumkin. Bunda an’anaviy motiv yozuvchi tomonidan yangi tarixiy yoki ijtimoiy sharoitga ko‘chiriladi, qahramonning tanlovi va ichki kechinmalari bilan bog‘lanadi. Natijada folklor materiali muallifning badiiy niyatiga muvofiq qayta talqin etiladi. Biroq safar, sinov yoki qaytish kabi keng tarqalgan motivlarning mavjudligi o‘z-o‘zidan folklor ta’sirini isbotlamaydi. Bunday aloqani asoslash uchun voqealar tuzilishi, obrazlar vazifasi va ifoda xususiyatlari birgalikda tekshirilishi zarur.

**Muallif talqini va an’anaviy mazmunning o‘zgarishi.** Yozma adabiyotda folklor materialini o‘zlashtirish tanlash, qisqartirish, kengaytirish va mazmuniy o‘zgartirish orqali amalga oshishi mumkin. Muallif an’anaviy qahramon yoki voqeani saqlagan holda uning baholanishini o‘zgartirishi, ilgari ikkinchi darajali bo‘lgan obrazga alohida e’tibor qaratishi yoki voqeani boshqa qahramon nuqtayi nazaridan bayon qilishi mumkin. Shuning uchun og‘zaki manba bilan yozma asarni qiyoslashda saqlangan unsurlar bilan birga o‘zgartirilgan jihatlar ham tahlil qilinishi kerak.

Mazkur jarayonda kollektiv ijodiy tajriba va individual mualliflik munosabati muhimdir. Folklor namunasi turli ijrolarda variantlar hosil qilishi mumkin bo‘lsa, yozuvchi undan foydalanib o‘z asarining muayyan badiiy tuzilishini yaratadi. Shu bilan birga, og‘zaki ijrochini an’anani takrorlovchi shaxs sifatida ko‘rish ham yetarli emas: ijro usuli, voqealarni bayon qilish va tinglovchiga moslashtirish uning ijodiy ishtirokini ko‘rsatadi.

**Yozma matnning og‘zaki muhitda tarqalishi.** Og‘zaki va yozma adabiyot aloqasining ikkinchi yo‘nalishi yozma asarning aytib berilishi, yod olinishi yoki ijro

etilishi bilan bog‘liq. Bu jarayonda matn qisqarishi, ayrim epizodlarga urg‘u berilishi yoki ifodalar ijro sharoitiga moslashishi mumkin. Biroq yozma asarning ovoz chiqarib o‘qilishi uning avtomatik ravishda folklor namunasiga aylanganini anglatmaydi. Og‘zaki an’anaga singish haqida xulosa chiqarishda matnning tarqalishi, variantlari va muallifga munosabat kabi jihatlar o‘rganilishi lozim.

Qayta hikoyalashda voqealarning asosiy mazmuni saqlansa ham, bayon shakli o‘zgarishi mumkin. Tinglovchi tarkibi, ijro maqsadi va mahalliy madaniy muhit ayrim obraz yoki epizodlarning talqiniga ta’sir qiladi. Shu jihatdan yozma matnning og‘zaki muhitdagi hayoti uning yangi sharoitda qabul qilinishi va qayta yaratilishi sifatida tahlil etiladi.

**Mushtaraklik va milliy xususiyatlarni qiyoslash.** Turkiy adabiyotlardagi o‘xshash motiv va obrazlarni o‘rganishda ularning kelib chiqishi hamda matndagi vazifasini farqlash zarur. O‘xshashlik umumiy madaniy meros, adabiy aloqalar yoki bir-biridan mustaqil shakllangan tipologik yaqinlik bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ushbu imkoniyatlardan birini tanlash tarixiy va matniy dalillarga tayanishi kerak.

Milliy o‘ziga xoslik esa faqat mahalliy nomlar va urf-odatlar orqali belgilanmaydi. U hikoya qilish tarzi, qahramonning qadriyatlarga munosabati, obrazlarning ma’nosi va an’anaviy syujetning qayta talqinida ham namoyon bo‘lishi mumkin. Bunda bir asarga xos uslubiy belgini butun bir xalq adabiyotining umumiy xususiyati sifatida baholashdan saqlanish lozim.

Og‘zaki va yozma adabiyot munosabatlarini quyidagi mezonlar asosida tizimlashtirish mumkin:

| **Munosabat shakli** | **Tahlilda aniqlanadigan jihat** |
|---|---|
| Og‘zaki matnni yozib olish | Ijro sharoiti, qayd etish usuli va variantning xususiyatlari |

| Munosabat shakli | Tahlilda aniqlanadigan jihat |
|---|---|
| Folklor unsurini bevosita keltirish | Uning qahramon nutqi yoki muallif bayonidagi vazifasi |
| Ijodiy qayta ishlash | Syujet, motiv va obrazlarning muallif talqinida o‘zgarishi |
| Yozma asarni og‘zaki ijro etish | Matnning ijro vaziyati va tinglovchiga moslashtirilishi |
| Og‘zaki an’anaga singish | Tarqalish, variantlilik va mualliflikka munosabat |
| Adabiyotlararo qiyoslash | Mushtaraklik va farqlarning tarixiy hamda matniy asoslari |

Ushbu mezonlar og‘zaki va yozma adabiyot aloqasini unsurlar o‘xshashligini qayd etishdan kengroq doirada o‘rganishga yordam beradi. Tahlilning asosiy vazifasi an’anaviy materialning qaysi shaklda saqlanishi, qanday o‘zgarishi va yangi matnda qanday badiiy mazmun yaratishini ochib berishdan iborat.

**XULOSA**

Turkiy xalqlar adabiyotida og‘zaki va yozma ijod munosabatlari an’anaviy badiiy merosning saqlanishi, qayta talqin qilinishi va tarqalishini qamrab oladigan o‘zaro ta’sir jarayonidir. Ushbu aloqani o‘rganishda folklor namunasini yozib olish, yozma asarda undan foydalanish va muallif tomonidan yangi badiiy mazmun yaratishni farqlash zarur. Og‘zaki manbaning mavjudligi yozma asarning mazmunini to‘liq belgilamaydi; uning badiiy vazifasi muallif talqini va matn tuzilishi orqali aniqlanadi.

Folklor syujetlari, motivlari, obrazlari va ifoda vositalari yozma adabiyotda turli vazifalarni bajarishi mumkin. Ular qahramon dunyoqarashini ochish, voqealarni tashkil etish, madaniy xotirani ifodalash va asarning mazmuniy qatlamlarini boyitishga xizmat qiladi. Bunday vazifalar har bir matnda alohida tekshirilishi lozim. Tashqi

o‘xshashlikning o‘zi folklor ta’siri yoki adabiyotlararo aloqani tasdiqlash uchun yetarli emas.

Yozma asarlarning og‘zaki ijro va qayta hikoyalash orqali tarqalishi ham mazkur munosabatlarning muhim yo‘nalishidir. Bu jarayonda matn ijro vaziyati va tinglovchiga moslashishi mumkin. Biroq asarning og‘zaki aytilishini uning folklorlashuvi bilan tenglashtirish asosli emas. Folklorlashuv haqidagi xulosalar variantlilik, tarqalish xususiyatlari va mualliflikka munosabatni o‘rganishga tayanishi kerak.

Turkiy adabiyotlardagi mushtaraklik va milliy xususiyatlarni qiyoslash tarixiy-madaniy sharoit hamda aniq matniy dalillarni hisobga olishni talab etadi. Ushbu tezisda bayon etilgan nazariy mezonlar og‘zaki va yozma an’analar aloqasini tizimli tahlil qilishga yo‘naltirilgan. Keyingi tadqiqotlarda muayyan davr, janr va asarlar doirasini belgilash, og‘zaki manba variantlarini yozma talqinlar bilan qiyoslash orqali bu munosabatlarning o‘ziga xos ko‘rinishlarini dalillar asosida yoritish mumkin.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. **Adabiyotshunoslik lug‘ati**. — Toshkent: Akademnashr, 2010.

2. Reichl K. **Turkic Oral Epic Poetry: Tradition, Forms, Poetic Structure**. — New York: Garland Publishing, 1992.

3. Lord A. B. **The Singer of Tales**. — 2nd ed. — Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2000.

4. Жирмунский В. М. **Народный героический эпос: сравнительно-исторические очерки**. — Москва; Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1962. — 435 с.